

Maciej KIJOWSKI¹

WYBRANE ASPEKTY FINANSOWANIA POGRZEBÓW PAŃSTWOWYCH OSÓB ZASŁUŻONYCH

Tematem artykułu jest przybliżenie niektórych aspektów pogrzebów państwowych urządzanych przez państwo osobom zasłużonym – na wybranych przykładach z lat 1924–2008. Autor odwołuje się do ceremonii finansowanych (współfinansowanych) ze środków budżetowych oraz wskazuje na niektóre formy rzeczowego zaangażowania państwa lub samorządu terytorialnego w ich organizację. Pogrzeb państwowy postrzega jako specyficzną formę uhonorowania zasług poniesionych przez osobę zmarłą – specyficzną, ponieważ pojęcie zasług nie zawsze pojmowane jest jednoznacznie, i specyficzną dlatego również, że skutkującą wydatkiem z budżetu państwa.

W złożonym równolegle do druku opracowaniu² dokonuję analizy pogrzebu państwowego sprawianego z tytułu zasług z punktu widzenia ściśle jurydycznego. Innymi słowy, postrzegam tego rodzaju specyficzny pochówek przede wszystkim przez pryzmat podstaw prawnych poniesienia przez państwo lub samorząd terytorialny kosztów pogrzebu lub innych form rzeczowego zaangażowania w jego organizację. Czytelnik niniejszego artykułu znajdzie natomiast przykłady pogrzebów tego rodzaju (niektóre opisane bardziej szczegółowo, inne ledwie wspomniane) z lat 1924–2008. Abstrahując od prawnej podstawy wydatkowania środków budżetowych na ten cel, pamiętać należy o podstawie faktycznej, jaką stanowią zasługi osoby zmarłej. Do pojęcia tego, niekoniecznie postrzegane- go jednoznacznie, powrócę w końcowej części tekstu.

*

Komendant miasta stołecznego Warszawy zarządził pochowanie 17 maja 1926 r. na koszt państwa na warszawskim Cmentarzu Wojskowym ofiar zamachu majowego, umożliwiając zarazem rodzinom poległych odebranie zwłok ze szpitalnych prosektoriów i pochówek na własny koszt³. Na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie 27 października 1926 r. pogrzebano na koszt państwa Mariana Dubieckiego, a 29 października 1928 r. przeniesiono jego zwłoki do grobowca ufundowanego tamże przez rząd⁴. Na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie pochowano na koszt państwa 9 grudnia 1925 r. Władysława S.

¹ Dr Maciej Kijowski, Zakład Prawa Konstytucyjnego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Rzeszowski.

² M. Kijowski, *Pogrzeb państwowy z tytułu zasług. Prawo i praktyka*, „Studia Prawnicze KUL” 4 [36] (2008), s. 53–85.

³ Zob. *Odroczenie pogrzebu ofiar*, [w:] *Dokumenty chwili*, z. I: 13 do 16 maja 1926 r. w Warszawie. *Przebieg tragicznych wypadków na podstawie komunikatów oficjalnych, prasy i spostrzeżeń świadków*, Polska Agencja Wydawnicza, Warszawa [1926], s. 35; A. Garlicki, *Przewrót majowy*, Czytelnik, Warszawa 1979, s. 278.

⁴ Zob. M. Niechaj, *Karta z historiografii Krakowa – Marian Karol Dubiecki*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 24 (2006), s. 116–117; M. Janik, *Dubiecki Marian Karol*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. V, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1939–1946, s. 430.

Reymonta⁵, 21 czerwca 1938 r. – Stanisława Cara⁶, 14 sierpnia 1945 r. – Stefana Jaracza⁷, 9 maja 1949 r. – Stanisława Grabskiego⁸. Na cmentarzu komunalnym na warszawskich Powązkach pochowano na koszt państwa 9 października 1962 r. Bronisława W. Linkego⁹, 20 sierpnia 1971 r. – płk. Henryka Połowniaka¹⁰, 3 marca 1973 r. – ministra spraw wewnętrznych Wiesława Ociepkę oraz pracowników MSW, którzy wraz z nim zginęli w katastrofie lotniczej¹¹, 30 maja 1977 r. – Czesława Wycecha¹². Także państwo sprawiło 23 grudnia 1963 r. Gustawowi Morcinkowi pogrzeb na cmentarzu komunalnym w Cieszylinie¹³. Inaczej uczczono pamięć kontradm. Adama Mohuczego, który zmarł 7 maja 1953 r. podczas odbywania kary więzienia i pochowany został przez rodzinę na Cmentarzu Bródnowskim w Warszawie: po jego rehabilitacji Minister Obrony Narodowej sfinansował koszt wzniesienia grobowca opatrzonego symbolami wojskowymi i marynarskimi¹⁴.

Co się tyczy finansowania kosztów pogrzebu przez jednostki samorządu terytorialnego, można wspomnieć w tym kontekście choćby o pochówkach sprawionych w 1936 r. – 3 listopada na krakowskich Rakowicach Ignacemu Daszyńskiemu (z funduszy miasta Krakowa)¹⁵ i 6 grudnia na rzeszowskim Pobitnem Romanowi Krogulskiemu (na koszt miasta Rzeszowa)¹⁶.

Państwo partycypowało w kosztach sprowadzenia ze Szwajcarii zwłok Henryka Sienkiewicza i pochowania ich 27 października 1924 r. w krypcie bazyliki archikatedralnej pw. św. Jana Chrzciciela w Warszawie m.in. poprzez udostępnienie przez Prezydenta RP pozostającej w jego dyspozycji kolejowej salonki na przewóz trumny pisarza na terytorium polskim, a przez Ministerstwo Kolei wagonu salonowego na przejazd eskorty hono-

⁵ H. Dziedzic, *O Reymoncie wspomnienia*, LSW, [Warszawa] 1972, s. 239–240: „Dzwonił sekretarz premiera Skrzyńskiego, domagając się potwierdzenia o zgonie. Zakomunikował on decyzję premiera, że pogrzeb odbędzie się na koszt państwa, przy zastosowaniu najwyższego protokołu ceremoniału żałobnego”. Zob. również M. Czuma, L. Mazan, *Poczet serc polskich*, Anabasis, Kraków 2005, s. 452; H. Markiewicz, *Reymont Władysław Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXI, Ossolineum, Wrocław 1988, s. 228.

⁶ *Zgon Marszałka Sejmu ś.p. Stanisława Cara*, „Monitor Polski” 1938 nr 138.

⁷ *Zgon Stefana Jaracza*, „Głos Wielkopolski” 165 (12 VIII 1945), s. 1; I. Śmiałowski, *Igoraszki z Melpomeną*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1984, s. 322–323.

⁸ Zob. *Zgon prof. Stanisława Grabskiego*, „Rada Narodowa” 1949/, s. 1; W. Wojdyło, *Stanisław Grabski (1871–1949). Biografia polityczna*, Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 399; M. Smogorzewska, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. II: *E–J*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000, s. 148.

⁹ Zob. M. Dąbrowska, *Dzienniki powojenne*, t. 4: 1960–1965, Czytelnik, Warszawa 1996, s. 200.

¹⁰ Zob. *Zmarł płk H. Połowniak*, „Trybuna Ludu” 232 [8248] (20 VIII 1971), s. 4.

¹¹ Pogrzeb ministra rozpoczął się o godz. 10.00, zaś pozostałych osób – o godz. 14.00. Zob. *Komunikat Komitetu Centralnego PZPR i Rady Ministrów*, „Życie Warszawy” 53 (3 III 1973), s. 1.

¹² Zob. *Zmarł Czesław Wycech*, „Życie Warszawy” 125A (28–29 V 1977), s. 2.

¹³ Zob. K. Heska-Kwaśniewicz, „Pisarski zakon”. *Biografia literacka Gustawa Morcinka*, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Opole 1988, s. 206; T. Kopoczek, *U nas w latach 1945–1975 (takie sobie wspominki)*, Macierz Ziemi Cieszyńskiej, Cieszyn 2009, s. 125–126.

¹⁴ Zob. J. Królikowski, *Admirałowie Polskiej Marynarki Wojennej 1945–2004*, Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 100.

¹⁵ Zob. W. Najdus, *Ignacy Daszyński 1866–1936*, Czytelnik, Warszawa 1988, s. 528.

¹⁶ Zob. J. Gacek, *Honorowi obywatele miasta Rzeszowa*, Libri Ressoivienses, Rzeszów 1998, s. 63; M. Jarosińska, *Cmentarz Pobiciński w Rzeszowie*, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Rzeszowa, Rzeszów [1991], s. 21.

rowej, wyruszającej w celu przejęcia trumny¹⁷. Podkreślenia wymaga zarówno to, że *multum* nakładów finansowych i rzeczowych związanych z repatriacją i pochówkiem zwłok noblisty pochodziło z ofiarności społecznej¹⁸, jak i to, że przygotowania do pogrzebu koordynowały komitety sprowadzenia zwłok – główny pod protektoratem prezydenta RP, pod przewodnictwem marszałka Senatu i z udziałem marszałka Sejmu, premiera i członków rządu oraz wykonawczy, w którym na bieżąco działał delegat Prezydium Rady Ministrów¹⁹.

Wydatki z budżetu państwa pokryły również wzniesienie Grobu Nieznanego Żołnierza, jego pogrzeb, a po II wojnie światowej także odbudowę i rewaloryzację symboliki²⁰. Podstawę niezwłocznego wzniesienia grobu pod arkadami Pałacu Saskiego w Warszawie stanowiła „zgodna z intencją P. Prezydenta Rzeczypospolitej” uchwała Rady Ministrów z 24 stycznia 1925 r.²¹, po rychłym zaś przeniesieniu terminu pochówku z 3 maja na 2 listopada 1925 r. uchwała RM z 24 października 1925 r.²² między innymi zobowiązała władze administracyjne i wojskowe do zorganizowania w dniu pogrzebu uroczystości miejscowych oraz zarządziła na ten dzień, na godz. 13.00, minutę ciszy z zatrzymaniem ruchu i pracy²³, natomiast Prezes Rady Ministrów pismem do Ministra Spraw Wewnętrznych z 28 października 1925 r.²⁴ zezwolił kierownikom urzędów na zwalnianie od pracy pracowników urzędów państwowych w określonych miejscowościach „celem umożliwienia [...] wzięcia udziału w odnośnych obchodach”. Władze państwowe monitorowały przebieg prac przygotowawczych m.in. poprzez udział marszałków Sejmu i Senatu, premiera i ministrów w składzie Komitetu Honorowego Uczczenia Pamięci Nieznanego Żołnierza, a także bieżącą działalność Biura Uczczenia Nieznanego Żołnierza przy Ministerstwie Spraw Wojskowych²⁵. Świadectwem sprawienia Nieznanemu Żołnierzowi pogrzebu przez rząd jest akt, w którym mowa, że „zwłoki Żołnierza Polskiego” składają „Naród i Rząd Najjaśniejszej Rzeczypospolitej [...] z jej Prezydentem [...]”, przy udziale przedstawicieli Izby Ustawodawczej [...], Wojska, Władz Państwowych i Samorządowych”, zaś „wznio-

¹⁷ Zob. J. Czempiński, „*Na Ojczyzny łono*”... Opis przewiezienia zwłok nieśmiertelnego duchowego przywódcy narodu, genialnego pisarza Henryka Sienkiewicza z Vevey, gdzie zmarł, do Warszawy oraz pogrzebu w stolicy i uroczystości żałobnych, Towarzystwo Oświaty Narodowej, Warszawa 1927, s. 38, 146; M. Prosnak-Tyszkowa, *Drugi pogrzeb Sienkiewicza. Z Vevey do Warszawy w październiku 1924 roku*, Trio, Warszawa 1997, s. 33, 43–46.

¹⁸ Bezinteresownie przygotowano m.in. projekt sarkofagu i krypty oraz wykonano prace budowlane, karawanu użyczyła bezpłatnie gmina ewangelicka, firma ogrodnicza ofiarowała kwiaty, zakład pogrzebowy pospieszył z przyozdobieniem i oświetleniem katafalku, podarował 1000 pochodni na uroczystości pogrzebowe etc. Zob. J. Czempiński, *op. cit.*, s. 26, 188; M. Prosnak-Tyszkowa, *op. cit.*, s. 19.

¹⁹ Zob. J. Czempiński, *op. cit.*, s. 26, 28; M. Prosnak-Tyszkowa, *op. cit.*, s. 18. M.M. Drozdowski, *Władysław Grabski*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie–Instytut Historii PAN, Rzeszów 2002, s. 190, podkreśla, iż to premierowi Władysławowi Grabskiemu „udało się doprowadzić do konferencji” u marszałka Senatu Wojciecha Trąmpczyńskiego w sprawie sprowadzenia i pogrzebu zwłok pisarza.

²⁰ Prace związane z budową grobu w 1925 r. powierzone zostały Ministerstwu Spraw Wojskowych i Ministerstwu Robót Publicznych, natomiast kierownictwo prac związanych z odbudową grobu w latach 1945–1946 sprawował Departament Kwaterunkowo-Budowlany Ministerstwa Obrony Narodowej. Zob. W. Strzałkowski, *Grób Nieznanego Żołnierza*, Bellona, Warszawa 2001, s. 11, 23; C. Skiba, *Pomniki Nieznanego Żołnierza. Świat i Polska. Przewodnik*, Bellona, Warszawa 2004, s. 125, 172, 175.

²¹ „Monitor Polski” 1925 nr 20.

²² „Monitor Polski” 1925 nr 248.

²³ Zob. C. Skiba, *op. cit.*, s. 132.

²⁴ „Monitor Polski” 1925 nr 251.

²⁵ Zob. W. Strzałkowski, *op. cit.*, s. 15; C. Skiba, *op. cit.*, s. 130–132.

słszy [...] grobowiec [...], złożywszy doń żołnierskie szczątki Rząd [...] przekazuje ten grobowiec i spoczywające w nim relikwie Stołecznemu Miastu Warszawie [...] na wieczne czasy, zalecając, aby Stolica [...] opieką należytą i czcią otoczyła ten [...] pomnik”²⁶, treść jego dopełnia zaś akt, w którym 9 maja 1946 r. Wojsko Polskie przekazało monument „miastu stołecznemu Warszawie po wieczne czasy we władanie”²⁷.

W sprawie sprowadzenia z Francji i pochowania zwłok Juliusza Słowackiego apelowano jeszcze do premiera W. Grabskiego 17 maja 1924 r.²⁸; idea ta ziściła się wszak w pierwszych latach sanacji, a to na podstawie uchwały Rady Ministrów z 7 marca 1927 r.²⁹, w której na wniosek wicepremiera Kazimierza Bartla i w reakcji na adresowany do prezydenta i rządu apel, zawarty w uchwale Rady Miasta Krakowa z 13 stycznia 1927 r. (L. 8372/927 IV.)³⁰, zdecydowano o repatriacji prochów poety i pogrzebaniu ich na Wawelu oraz powierzono wykonanie uchwały Wiceprezesowi RM i Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Skoro premier Józef Piłsudski³¹ zwrócił się do metropolity krakowskiego abp. Adama Stefana Sapiehy z życzeniem pochowania wieszczą w jego archikatedrze i zapewnił, co więcej, że to ostatni pogrzeb w wawelskich kryptach, krakowski hierarcha wyraził na to zgodę³². Zarówno podczas przewozu zwłok, jak i pogrzebu poety, do którego doszło w Krakowie 28 czerwca 1927 r., wyasygnowane zostały na ten cel świadczenia finansowe i rzeczowe znacznych rozmiarów tak ze strony państwa, jak i samorządu terytorialnego – jeszcze w Paryżu, w ambasadzie RP, trumna wystawiona była na widok publiczny, po czym począwszy od portu Cherbourg była transportowana na

²⁶ Tekst aktu publikują *in extenso* W. Strzałkowski, *op. cit.*, s. 21; C. Skiba, *op. cit.*, s. 150; zob. ponadto akt wieczysty, złożony przez Ministra Spraw Wojskowych gen. dyw. Władysława Sikorskiego do mogiły Żołnierza Polskiego, poległego za Ojczyznę, („Monitor Polski” 1925 nr 258) sygnowany przez owego ministra i prezydenta RP.

²⁷ Tekst aktu publikują *in extenso* W. Strzałkowski, *op. cit.*, s. 24–25; C. Skiba, *op. cit.*, s. 181; A. Zawilski, *Grób Nieznanego Żołnierza*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1981, s. 67.

²⁸ Zob. M.M. Drozdowski, *op. cit.*, s. 190.

²⁹ „Monitor Polski” 1927 nr 54.

³⁰ *Protokoły obrad Rady miejskiej. Posiedzenie zwyczajne 170, w kad. XVII. z dnia 13 stycznia 1927 r.*, „Dziennik Rozporządzeń stołecznego królewskiego miasta Krakowa” 1927 nr 1.

³¹ Jako faktycznego autora decyzji o pogrzebie poety wskazuje go A. Kowalczykowa, *Piłsudski i tradycja*, Verba, Chotomów 1991, s. 127, 134 i *Juliusz Słowacki*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003, s. 233.

³² „[...] postawiłem za warunek, by najwyższe czynniki w naszym państwie zwróciły się do mnie w tej sprawie i by to pozwolenie złożenia tam zwłok było ostatnie i wyjątkowe. [...] Pan Prezes Rady Ministrów imieniem rządu zwrócił się do mnie, przedstawiając życzenie złożenia w grobach Katedry na Wawelu zwłok Słowackiego, a zarazem wyraził, iż podziela stanowisko, iż to pozwolenie musi być ostatnie i wyjątkowe dla Słowackiego. Wobec tego szczęśliwy jestem, że mogę dziś przesłać Panom moją zgodę stanowczą na złożenie zwłok naszego wielkiego poety w podziemiach Katedry na Wawelu, powtarzając raz jeszcze, że czynię to wyjątkowo i że odtąd groby zasłużonych tamże będą zamknięte”. Pismo arcybiskupa metropolity krakowskiego abp. Adama Stefana Sapiehy do prezesa komitetu sprowadzenia zwłok J. Słowackiego prof. dr. Józefa Kallenbacha z 24 kwietnia 1927 r., [w:] *Kalendarz życia i twórczości Juliusza Słowackiego*, opr. E. Sawrymowicz, S. Makowski, Z. Sudolski, Ossolineum, Wrocław 1960, s. 654; zob. również A. Kowalczykowa, *Piłsudski...*, s. 127; J.T. Nowak, *Pogrzeb Juliusza Słowackiego w Krakowie w 1927 r. (W 60-tą rocznicę sprowadzenia prochów Wieszcza do Kraju)*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 13 (1986), s. 120; J. Wolny, *Konflikt wawelski*, [w:] *Księga Sapieżyńska*, red. J. Wolny, t. II: *Działalność kościelna i narodowa Adama Stefana Sapiehy*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1986, s. 112; J. Cisek, *Józef Piłsudski w Krakowie*, Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego–Księgarnia Akademicka, Kraków 2003, s. 150–151, 187.

pokładach polskich okrętów wojennych³³, spośród których ORP „Wilja” przewoziła trumnę do Gdyni, zaś ORP „Mazur” z Gdyni do Gdańska, natomiast państwowy statek szkolny s/v „Lwów” oraz „Mazura” i inne okręty wojenne wyznaczono do honorowej asysty przy „Wilji”³⁴. Komitet Organizacyjny Sprowadzenia Zwłok Juliusza Słowackiego do Kraju szacował koszty pogrzebu na ok. 120 000 zł, na co rząd zobowiązał się wydatkować ok. 50 000–60 000 zł; składki ze szkół i miast dały do 22 maja 1927 r. kwotę 37 000 zł, w związku z czym komitet zwrócił się tego dnia do władz Krakowa o zagwarantowanie budżetu w wysokości brakującej do łącznej sumy³⁵. Magistrat zareagował uchwałą z 25 maja 1927 r., mocą której udzielił komitetowi gwarancji do wysokości 23 000 zł na wydatki związane z pogrzebem, „ewentualnie pozostałe po wyczerpaniu funduszy Komitetu i gwarancji rządu centralnego”³⁶, natomiast po uroczystościach polecał Głównej Kasie Miejskiej wypłacać z miejskich funduszy (z nowej pozycji „Sprowadzenie zwłok J. Słowackiego na Wawel”, oznaczonej jako §155a w dziale VII, wydatki nadzwyczajne, na pokrycie której przewidziano 15 000 zł) m.in. wynagrodzenie dla personelu zajętego w miejskim biurze komitetu w wysokości 4161 zł³⁷ i 445 zł³⁸, a także 3083,53 zł tytułem druku afiszy, rozlepiania ogłoszeń, biletów na trybuny i zakwaterowania w hotelach³⁹. Jak już wspomniano, w kosztach pogrzebu partycypowały także inne jednostki samorządu terytorialnego, na przykład „w ślad za uchwałą Rady Zarządu Gminnego w Kałuszu” z 28 kwietnia 1927 r. komisarz rządowy miasta polecił kasie miejskiej przesłanie radcy magistratu miasta Krakowa kwoty 50 zł z rubryki wydatków nieprzewidzianych jako składki na pokrycie kosztów repatriacji zwłok poety⁴⁰. Nie ma przy tym wątpliwości, że zarówno z racji stopnia zaangażowania finansowego, jak i osobistego

³³ Zwłoki miały być przewiezione z Francji do Polski „na skutek polecenia Rządu Rzeczypospolitej”. Paszport na przewóz zwłok nr 2/27 sporządzony przez Konsulat Generalny RP w Paryżu 14 czerwca 1927 r., [w:] *Kalendarz...*, s. 657.

³⁴ Zob. *Kalendarz...*, s. 658; A. Kowalczykowa, *Piłsudski...*, s. 128–129; eadem, *Juliusz...*, s. 234; J.M. Rymkiewicz, *Słowacki. Encyklopedia*, Sic!, Warszawa 2004, s. 564–565; M. Dernałowicz, *Juliusz Słowacki*, Interpress, Warszawa 1976, s. 5; K. O. Borchardt, *Kolebka nawigatorów*, Miniatura, Gdynia 1997, s. 126–129. Pozostałe okręty wojenne oczekiwały na „Wilję” w Zatoce Puckiej, natomiast ORP „Komendant Piłsudski” i ORP „Generał Haller”, które wyszły na jej spotkanie znacznie wcześniej, zmuszone zostały przez sztorm do schronienia się za wyspę Bornholm. Zob. K.O. Borchardt, *op. cit.*, s. 129. Z kolei J.T. Nowak, *op. cit.*, s. 122, powiada (*quo modo?*), że z Gdyni do Gdańska przewiozła trumnę ORP „Wilja”.

³⁵ Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział III, Akta Komitetu Obywatelskiego Sprowadzenia Zwłok Juliusza Słowackiego na Wawel, sygn. IT 1035, Pismo Komitetu Organizacyjnego Sprowadzenia Zwłok Juliusza Słowackiego do Kraju (podpisani przewodniczący J. Kallenbach i sekretarz generalny Władysław Rutkowski) „do Prezydium i Świetnej Rady miasta Krakowa” z 22 maja 1927 r., k. 209.

³⁶ *Ibidem*, *verte*; uchwała opatrzona jest odrębnym i nieczytelnie podpisanym dopiskiem zapewne z 31 maja 1927 r.: „Sprawę ma się wnieść na radę m[iasta] po uroczystości, jeśli będzie jaki deficyt z polecenia prez[ydenta] m[iasta]”.

³⁷ *Ibidem*, pismo magistratu stoł. król. miasta Krakowa do Głównej Kasy Miejskiej w Krakowie (podpisany wz. prezydenta miasta wiceprezydent dr Ludwik Schneider) z 8 lipca 1927 r., L. prez. 6105/27, k. 9.

³⁸ *Ibidem*, pismo magistratu stoł. król. miasta Krakowa do Głównej Kasy Miejskiej w Krakowie (podpisany wz. prezydenta miasta wiceprezydent dr L. Schneider) z 22 lipca 1927 r., L. prez. 7163/27, k. 17.

³⁹ *Ibidem*, pismo magistratu stoł. król. miasta Krakowa do Głównej Kasy Miejskiej w Krakowie (podpisany wz. prezydenta miasta wiceprezydent dr L. Schneider) z 22 lipca 1927 r., L. prez. 7164/27, k. 19, 23.

⁴⁰ *Ibidem*, pismo komisarza rządowego miasta Kałusza do kasy miejskiej w Kałuszu z 23 czerwca 1927 r., L. 5834/27, k. 419.

zainteresowania premiera gospodarzem pogrzebu czuła się Rada Ministrów⁴¹ (dotacja RM zamknęła się ostatecznie sumą 55 000 zł)⁴², i to w jej imieniu premier zakończył wawelskie uroczystości słowami: „w imieniu Rządu Rzeczypospolitej polecam Panom odnieść trumnę do krypty królewskiej, by królom był równy”⁴³, a po niespełna sześciu godzinach wydał kolację w Teatrze Starym⁴⁴.

Państwowe fundusze asygnowano także na rzecz sprowadzenia ze Szwajcarii i uczczenia w ojczyźnie serca gen. lejtn. Tadeusza Kościuszki: Sejm Ustawodawczy uchwalił 21 października 1921 r. rezolucję wzywającą rząd „do podjęcia akcji celem przeniesienia z Rapperswilu do kraju i umieszczenia w katedrze na Wawelu serca Kościuszki”⁴⁵, 19 marca 1927 r. Minister Spraw Wojskowych zarządził przejęcie kolekcji pod administrację Centralnej Biblioteki Wojskowej do czasu zbudowania nowego gmachu Biblioteki Narodowej⁴⁶, 15 października 1927 r. urna przybyła pociągiem do Warszawy (przewóz sfinansowano z budżetu państwa, a przy jego wykonaniu nie obyło się bez nieporozumienia w postaci zatrzymania na granicy czechosłowackiej wskutek nieuregulowania płatności na rzecz szwajcarskiego spedytora), z Dworca Głównego przewieziono ją powozem Prezydenta RP na Zamek Królewski, gdzie w obecności dysponującego zamkiem prezydenta Ignacego Mościckiego przeniesiono do jego domowej kaplicy, gdzie spoczywała do 7 lub 8 września 1939 r.; państwo ponownie przejęło opiekę nad sercem Naczelnika 14 maja 1963 r., gdy proboszcz parafii archikatedralnej w Warszawie ks. prałat Antoni Kitliński przekazał urnę dyrektorowi Muzeum Narodowego w Warszawie, prof. dr. Stanisławowi Lorentzowi, a 3 września 1963 r. uczynił to minister kultury i sztuki Tadeusz Galiński, po czym 9 lutego 1971 r. trafiła do stanowiącego część Muzeum Pałacu na Wyspie w Łazienkach, 13 czerwca 1983 r. ponownie na Zamek Królewski, tym razem w nowej, wykonanej przez warsztaty Warszawskiego Okręgu Wojskowego brązowej szkatule, w końcu 31 sierpnia 1984 r. z zachowaniem ceremoniału wojskowego znów do zamkowej kaplicy⁴⁷.

Do sprowadzenia z Aleppo i pochowania 30 czerwca 1929 r. w Tarnowie zwłok gen. bryg. Józefa Bema doszło dzięki finansowemu zaangażowaniu podmiotów państwowych i

⁴¹ Co charakterystyczne, jeszcze w okresie przedmajowym komitet sprowadzenia zwłok wyrażał przekonanie, iż decyzję o miejscu pochówku wieszcza podjąć może jedynie parlament jako jedyny przedstawiciel woli narodu. Zob. J.T. Nowak, *op. cit.*, s. 118; J. Piekarczyk, *Powrót Króla-Ducha*, „Kraków” 1986/4, s. 30.

⁴² Zob. J.T. Nowak, *op. cit.*, s. 129.

⁴³ *Przemówienie P. Prezesa Rady Ministrów Marszałka Piłsudskiego podczas uroczystości przeniesienia zwłok Juliusza Słowackiego na Wawel*, „Monitor Polski” 1927 nr 146. Spór o to, czy premier użył słowa „by”, czy też „bo”, pozostaje poza zakresem moich rozważań, sam zaś posłużyłem się urzędowym zapisem przemówienia.

⁴⁴ Zob. J.T. Nowak, *op. cit.*, s. 129; J. Cisek, *op. cit.*, s. 158.

⁴⁵ Sprawozdanie stenograficzne z 256 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z 21 października 1921 r., t. 26–27.

⁴⁶ Zob. J. Badecka, A. Miszczuk, *Jak wróciło do Warszawy serce Tadeusza Kościuszki*, „Stolica” 1983/2, s. 7; A. Chowański, *Dlaczego Kościuszko nie może mieć serca?*, „Kierunki” 1974/12, s. 8.

⁴⁷ Zob. J. Badecka, A. Miszczuk, *op. cit.*, s. 7, 14; M. Czuma, L. Mazan, *op. cit.*, s. 352–354; A. Chowański, *Dlaczego...*, s. 8; idem, *Serce Kościuszki i tajemnica urny królewskiej*, „Kierunki” 1974/28, s. 6–7; M. Anacka-Łyjak, *Serce Tadeusza Kościuszki. Dzieje relikwii narodowej*, Polska Fundacja Kościuszkowska, Warszawa 1992, s. 10–13; *Zamek Królewski przekazany w służbę społeczeństwu. Urna z sercem Tadeusza Kościuszki spoczęła w Kaplicy Zamkowej*, „Życie Warszawy” 209 [12700] (1–2 IX 1984), s. 1–2.

samorządowych⁴⁸: 16 czerwca specjalny wagon wydzielony ze składu pozostającego w dyspozycji Prezydenta RP przybył do Stambułu i służył następnie jako środek transportu zwłok⁴⁹, w kosztach ich przewozu partycypowała Rada Miasta Tarnowa, która jeszcze 8 października 1927 r. przeznaczyła na ten cel subwencję w wysokości 5000 zł⁵⁰, przy czym Ministerstwo Komunikacji zastrzegło wobec Ministerstwa Spraw Wojskowych, iż przewóz wagonu ze zwłokami na trasie Stambuł–Zebrzydowice musi obciążyć komitet sprowadzenia zwłok⁵¹, aczkolwiek w wyniku raczej kompromitującej ów komitet korespondencji (MK zagroziło wręcz „wydaniem polecenia skierowania sprawy na drogę sądową”⁵²) odstąpiło w końcu od żądania kredytowanych należności w kwocie 1939 zł za uruchomienie pociągu nadzwyczajnego dla przyjazdu delegacji zagranicznych na trasie Zebrzydowice–Tarnów⁵³. Wskazać należy też m.in. na polecenia wydane przez Ministra Spraw Wojskowych w sprawie wypłacenia na rzecz komitetu subwencji w kwocie 5000 zł z kredytów działu 2.88 (nieprzewidziane) budżetu ministerstwa na okres 1929/1930⁵⁴ czy w sprawie wyasygnowania środków finansowych na podjęcie śniadaniem w krakowskim kasynie garnizonowym zagranicznych i krajowych uczestników pogrzebu⁵⁵, a także wyrażoną pod adresem dowódców okręgów korpusów prośbę MSWojsk. o zaapelowanie do wszystkich podległych oddziałów o wpłacenie na rzecz sprowadzenia zwłok kwot przewidzianych uprzednio na bale, rauty, przyjęcia z okazji świąt pułkowych w 1928 r.⁵⁶ i przychylną reakcję adresatów tego wystąpienia⁵⁷. Największy wysiłek finansowy poniosło

⁴⁸ Szerzej M. Żychowska, *Sprowadzenie zwłok gen. Józefa Bema do Tarnowa 30 czerwca 1929*, [w:] *Park miejski w Tarnowie zwany Ogrodem Strzeleckim*, red. S. Potępa, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 1976, s. 89–114.

⁴⁹ Zob. *ibidem*, s. 102.

⁵⁰ Dział Historyczny Muzeum Okręgowego w Tarnowie, Materiały dotyczące sprowadzenia zwłok gen. J. Bema do kraju [dalej: MT-H/1101]/8, 10, protokół Konferencji zwołanej przez płk. s.g. [Emila] Przedzimirskiego[-Krukowicza] szefa departamentu artylerji MSWojsk., przewodniczącego delegacji warszawskiej Komitetu sprowadzenia Zwłok Generała Bema do Kraju, odbytej dnia 8 października br. [1927] w kasynie I. Dywizjonu Artylerji Konnej im. gen. Józefa Bema w Warszawie.

⁵¹ MT-H/1101/104, pismo dyrektora Departamentu Eksploatacyjnego w Ministerstwie Komunikacji do szefa Departamentu Artylerji w MSWojsk. z 18 czerwca 1929 r., nr dz. IV/9415/12.

⁵² MT-H/1101/264, pismo dyrektora Departamentu Finansowego w MK do Lokalnego Komitetu Sprowadzenia Zwłok gen. Bema w Tarnowie z 16 kwietnia 1930 r., nr dz. II/2/422/30.

⁵³ MT-H/1101/289, pismo naczelnika wydziału w Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych w Krakowie do Lokalnego Komitetu Sprowadzenia Zwłok gen. Bema w Tarnowie z 18 grudnia 1930 r., do nr dz. VII/47830/1929.

⁵⁴ MT-H/1101/70, pismo I wiceministra spraw wojskowych i szefa Administracji [Armii] gen. dyw. Daniela Konarzewskiego do szefa Departamentu Artylerji w MSWojsk. płk. dypl. E. Przedzimirskiego [w oryginale: „Przedzimirskiego”) z 24 maja 1929 r., Licz. 301/29/Tjn.S.A.I., R. 482, Subwencja.

⁵⁵ MT-H/1001/61, pismo szefa gabinetu Ministra Spraw Wojskowych (wz. mjr SG Stanisław Próchnicki) do szefa Departamentu Artylerji w MSWojsk. z 4 września 1928 r., L. 15805/G.M.I.28; MT-H/1101/62, pismo szefa gabinetu Ministra Spraw Wojskowych do dowódcy Okręgu Korpusu nr V z 4 września 1928 r., L. 15805/G.M.I.28: „zaznaczam, że odpowiednia suma na ten cel będzie z funduszu dyspozycyjnego refundowana”.

⁵⁶ MT-H/1101/42, pismo szefa Departamentu Artylerji w MSWojsk. płk. SG E. Przedzimirskiego-Krukowicza do dowódców okręgów korpusów I–X z 5 maja 1928 r.; znany mi egzemplarz pisma nie posiada żadnego oznaczenia kancelaryjnego, aczkolwiek jest nim najprawdopodobniej L. 8119/Kanc., gdyż autor dokumentu wskazanego w kolejnym przypisie odnosi się do stanowiska wyrażonego przez MSWojsk. w piśmie tak właśnie numerowanym.

⁵⁷ MT-H/1101/43, pismo zastępcy dowódcy Okręgu Korpusu nr I gen. bryg. Kazimierza Jacynika do podległych formacji z 14 maja 1928 r., L.dz. 26261/Wyszk.

jednak miasto Tarnów, przede wszystkim z tytułu umowy zawartej 7 lutego 1928 r. z prof. dr. Adolfem Szyszko-Bohuszem na wykonanie mauzoleum generała, która uwzględniała wykopy dla fundamentów, konstrukcję grobowca, stopnie, okładziny, sztukaterię i łańcuch z brązu na kulach, czego łączny koszt wyniósł 42 000 zł. Ponadto magistrat sam uporządkował staw, dokonał połączenia z miejskim rurociągiem, przeprowadził roboty ogrodnicze, wyjednał „od wojskowości bronz w ilości potrzebnej do wykonania łańcucha”⁵⁸. Przykładem pomniejszych zobowiązań jest podjęta przez magistrat 29 listopada 1929 r. uchwała, na mocy której miasto pokryło resztę z niezapłaconej przez komitet należności dla firmy „Węgierska Górka” za rury do napełnienia wodą stawu wokół grobowca⁵⁹.

Prochy Joachima Lelewela, sprowadzone z Francji, pochowano 9 października 1929 r. na wileńskim cmentarzu na Rossie, a finansowe zaangażowanie państwa w dokonanie ekshumacji, przewóz („M. S. Z. wzięło na siebie całą pracę i wszystkie koszty związane z tą sprawą”⁶⁰) i pogrzeb tłumaczyć można włączeniem pochówku w uroczystości jubileuszu 350-lecia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie⁶¹. Z inicjatywą wystąpił uniwersytecki senat, a „przyjęta i poparta przez rząd propozycja miała się przekształcić w wielką manifestację państwową”⁶².

W odpowiedzi na odkrycie w Wilnie grobów króla Aleksandra Jagiellończyka, Elżbiety Austriackiej i Barbary Radziwiłłówny oraz serca i wnętrzności króla Władysława IV Rada Ministrów powołała komisję rządową pod osobistym przewodnictwem premiera Aleksandra Prystora do sprawowania opieki nad grobami. 10 października 1931 r. premier „potwierdził stanowisko Rządu w przedmiocie objęcia opieki nad grobami królewskimi w Wilnie, a następnie dodał, że bezpośrednią opiekę sprawować będzie jako reprezentant Rządu wojewoda wileński”⁶³, co uznano za „uroczysty akt objęcia przez rząd pieczy nad grobami”⁶⁴. Król Aleksander, żony Zygmunta Augusta oraz *viscera et praecordia* króla Władysława pochowane zostały 31 sierpnia 1933 r. w bazylice archikatedralnej pw. św. Stanisława w Wilnie nadzwyczaj uroczystie, także dzięki finansowemu wsparciu admini-

⁵⁸ MT-H/1101/233, umowa zawarta między WPanem Rektorem Dr. Adolfem Szyszko-Bohuszem a WPanem Dr. Julianem Kryplewskim, Burmistrzem miasta Tarnowa, oraz Prezesem Komitetu Sprowadzenia Zwłok Generała Bema w sprawie wykonania Mauzoleum w Tarnowie [zawarta w Krakowie 7 lutego 1928 r.]; wypowiedź starszego kustosa Muzeum Okręgowego w Tarnowie mgr. Kazimierza Bańburskiego udzielona autorowi 13 lipca 2007 r.; zob. również M. Żychowska, *op. cit.*, s. 97.

⁵⁹ MT-H/1101/236, pismo burmistrza miasta Tarnowa Michała Skowrońskiego do prezesa Komitetu Sprowadzenia Zwłok gen. Bema w Tarnowie Józefa Jakubowskiego z 5 grudnia 1929 r., L: 33972/29/A/2.

⁶⁰ S. Trzebiński, *Prolegomena do uroczystości jubileuszowych Uniwersytetu Stefana Batorego*, „Źródła Mocy” 1931/7, s. 11.

⁶¹ Zob. *ibidem*, s. 11, 14; M. Limanowski, *Złożenie prochów Lelewela w Wilnie*, „Źródła Mocy” 1931/7, s. 48–55; *Warszawa i Wilno w hołdzie Lelewelowi*, „Źródła Mocy” 1931/7, s. 56–61; H. Więckowska, *Joachim Lelewel. Uczony – polityk – człowiek*, Czytelnik, Warszawa 1980, s. 168–171; E. Małachowicz, *Cmentarz na Rossie w Wilnie*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 45, 173; *idem*, *Wilno. Dzieje – architektura – cmentarze*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1996, s. 201, 430, 476.

⁶² H. Więckowska, *op. cit.*, s. 168.

⁶³ *Z pobytu P. Prezesa Rady Ministrów Prystora w Wilnie*, „Monitor Polski” 1931 nr 235.

⁶⁴ *Z pobytu ministra W.R. i O.P. w Wilnie*, „Kurier Wileński” 236 [2178] (13 X 1931), s. 2; tak również *Bazylika Metropolitalna*, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie” 1931/19, s. 221; A. Szot, *Abp Romuald Jałbrzykowski, metropolita wileński*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2002, s. 132.

stracji państwowej, co prawda bardziej powściągliwemu niż zapowiadane przez premiera⁶⁵.

Z budżetu państwa sfinansowany został również pogrzeb Karola Szymanowskiego, do którego doszło 7 kwietnia 1937 r. w kościele oo. Paulinów pw. św. Michała Archanioła i św. Stanisława na krakowskiej Skałce⁶⁶. Sam kompozytor żartował, że chciałby mieć połowę pieniędzy, które państwo spożytkuje na jego pochówek⁶⁷, kiedy wszakże „muzycy zwrócili się z prośbą o uroczystości żałobne najwyższej rangi – ministerstwo [Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – przyp. M.K.] ociągało się z zezwoleniem i kredytem i dopiero pod bardzo silnym, skomasowanym naciskiem ustąpiło”⁶⁸. Jeszcze mniej zdecydowane było MWRiOP niemal 12 lat wcześniej w obliczu śmierci Stefana Żeromskiego – najpierw minister S. Grabski odmówił urządzenia pogrzebu przez państwo „kalwinowi i pisarzowi psującemu młodzież”, a pertraktacje na temat znalezienia na Zamku Królewskim w Warszawie, pozostającym w dyspozycji Prezydenta RP i stanowiącym zarazem miejsce zamieszkania i śmierci pisarza, pomieszczenia zdadnego do przekształcenia w kaplicę pogrzebową, „trwały niespodziewanie długo”⁶⁹. *Summa summarum*, trumnę z ciałem pisarza wystawiono w zamkowej Sali Kolumnowej, pogrzeb zaś, do którego doszło 23 listopada 1925 r. na cmentarzu ewangelicko-reformowanym w Warszawie, sprawiono na koszt państwa, jakkolwiek władze nie uchyliły się od okazania dystansu wobec twórcy *Przedwiośnia*, stopniowo wycofując się z konduktu – najpierw prezydent Stanisław Wojciechowski, później przedstawiciele rządu⁷⁰.

Wydatków z kasy państwowej nie szczędzono także na wzniesienie sarkofagu Stefanowi Czarnieckiemu, po raz kolejny pochowanemu 16 października 1937 r. w kościele pw. św. Floriana w Czarncy⁷¹: 26 września 1933 r. MSWojsk. przydzieliło na ten cel 1000 zł subwencji; 1 marca 1934 r. II wiceminister spraw wojskowych, szef Administracji Armii gen. bryg. Felicjan Sławoj Składkowski i jego zastępca gen. bryg. Władysław Langner zapewnili Komitet Uczczenia Prochów Hetmana Stefana Czarnieckiego o znacznie większej donacji („wojsko da 40.000 zł, bowiem będzie głównym fundatorem grobowca”), a Departament Nauki i Sztuki w MWRiOP obiecał subwencję w wysokości ok. 2000 zł; 12 maja 1934 r. „biorąc na siebie akcję budowy grobowca” Komitet Propagandy Czynu Polskiego otrzymał z MSWojsk. 10 000 zł, zaś we wrześniu 1935 r. – 15 000 zł, ponadto tenże komitet pozyskał pojazd wojskowy na rzecz przewiezienia do Czarncy pła-

⁶⁵ „Zapowiadane oddawna prace nad mauzoleum królewskim, których się podjął Rząd Rzeczypospolitej, nie przekroczyły jeszcze stadij projektów, pomimo że koszta tych prac nie przewyższają paru dziesiątków tysięcy złotych”. *Remont Bazyliki*, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie” 1933/19–20, s. 221.

⁶⁶ Zob. S. Golachowski, *Karol Szymanowski*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, [Kraków] 1982, s. 98, 103.

⁶⁷ Zob. M. Czuma, L. Mazan, *op. cit.*, s. 469. Jak szacuje T. Chylińska, *Szymanowski i jego muzyka*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1971, s. 132, koszty pogrzebu przekroczyły 50 000 zł.

⁶⁸ J. Waldorff, *Serce w płomieniach. Opowieść o Karolu Szymanowskim*, KAW, Poznań 1982, s. 7.

⁶⁹ H. Mortkowicz-Olczakowa, *O Stefanie Żeromskim. Ze wspomnień i dokumentów*, PIW, Warszawa 1964, s. 425.

⁷⁰ Zob. *ibidem*, s. 425–428; A. Hutnikiewicz, *Stefan Żeromski*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973, s. 258–260; *idem*, *Żeromski*, PWN, Warszawa 1987, s. 166; A. Kowalczykowa, *Stefan Żeromski – lata ostatnie*, [w:] *Stefan Żeromski 1864–1925. Szkice i materiały*, red. A. Stawarz, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2003, s. 41; A. Badach, *Mieszkanie Stefana Żeromskiego na Zamku Królewskim w Warszawie*, [w:] *ibidem*, s. 109; *Stefan Żeromski. Kalendarz życia i twórczości*, opr. S. Eile, S. Kasztelowicz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1976, s. 615–617; B. Krzywobłocka, *O mieszkańcach Zamku Warszawskiego*, PWN, Warszawa 1975, s. 334–335.

⁷¹ *Przeniesienie prochów hetmana Stefana Czarnieckiego*, „Monitor Polski” 1937 nr 240.

skorzeźby; wreszcie 9 września 1934 r. p.o. wojewody kieleckiego obiecał organizatorom uroczystości 80 000 szt. cegły i wagon cementu⁷². W latach 2006–2007 Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa dofinansowała renowację sarkofagu⁷³. Podobnie było z poświęconą 25 czerwca 1995 r. Kaplicą Królewską w bazylice archikatedralnej pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Poznaniu, w której pochowani są król Polski Przemysław II i jego druga żona, księżna wielkopolska Rycheza – gruntowny remont (w tym malowanie i instalację elektryczną), nowy witraż i mense ołtarzową sfinansował Wojewoda Poznański, natomiast koszty płyty nagrobnej monarszej pary pokrył za jego i Prezydenta Miasta Poznania pośrednictwem Bank Handlowy w Warszawie SA⁷⁴.

Serce Fryderyka Chopina pochowane zostało ponownie w kościele xx. Misjonarzy pw. św. Krzyża w Warszawie 17 października 1945 r. dzięki pokryciu kosztów wystawnej uroczystości w kwocie 550 000 zł przez Instytut Fryderyka Chopina „z puli rządu”⁷⁵. Symbolicznym wymiarem objęcia opieki nad sercem kompozytora przez państwo i jego stolicę było przejęcie urny w tym dniu przez prezydenta Krajowej Rady Narodowej Bolesława Bierut z rąk proboszcza świętokrzyskiej parafii Leopolda Petrzyka CM i przekazanie jej prezydentowi Warszawy Stanisławowi Tołwińskiemu⁷⁶.

Prochy Juliana Marchlewskiego sprowadzono z NRD na prośbę Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej⁷⁷, stąd ich repatriacja i pogrzeb, do którego doszło 25 marca 1950 r. na Cmentarzu Wojskowym w Warszawie na podstawie decyzji KC PZPR z 12 stycznia 1950 r.⁷⁸, organizowane były przez partię, koszty ich zaś pokrył – w dużej części pośrednio – budżet państwa⁷⁹. Rzeczowemu i finansowemu zaangażowaniu administracji państwowej w realizację tego przedsięwzięcia służyła m.in. obecność prezesa Rady Ministrów i innych członków rządu w Komitecie powołanym dla organizacji obchodów 25-lecia śmierci J. Marchlewskiego⁸⁰.

⁷² Zob. H. Grochulski, *Kronika Parafialna o Akcji Uczczenia Prochów Hetmana Stefana Czarnieckiego od 1932 r.*, red. S. Janacek, „Włoszczowskie Zeszyty Historyczne” 1999/1–2, s. 112–114, 116.

⁷³ Pismo sekretarza Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa Andrzeja Przewoźnika do autora z 20 września 2007 r., R-IV/3940/JD/473/2007.

⁷⁴ Wypowiedzi prezesa Oddziału Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w Poznaniu mgr. Andrzeja Kaszubkiewicza udzielone autorowi 20 i 22 listopada 2007 r.; list proboszcza parafii archikatedralnej pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Poznaniu ks. kan. lic. Ireneusza Szwarca do autora z 27 listopada 2007 r.; zob. również R.B., *W rocznicę koronacji Przemysła II*, „Słowo – Dziennik Katolicki” 122 [614] (27 VI 1995), s. 4.

⁷⁵ M. Czuma, L. Mazan, *op. cit.*, s. 422.

⁷⁶ Zob. Z. Sztaba, *Kiedy serce Chopina wracało do stolicy*, „Stolica” 1983/11, s. 7, 14; A. Zgorzelska, *Skolatanie serce*, „Stolica” 2008/10, s. 40; (żdz), *Serce Wielkiego Polaka wróciło do Stolicy*, „Słowo Powszechne” 254 [7436] (23 X 1970), s. 4; W. Wojdecki, *Arcybiskup Antoni Szlagowski. Kaznodzieja Warszawy*, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1997, s. 30.

⁷⁷ Pismo przewodniczącego KC PZPR Bolesława Bieruta do przewodniczącego SED Wilhelma Piecka z podziękowaniem za umożliwienie sprowadzenia do Polski prochów Juliana Marchlewskiego, Warszawa, 21 lutego 1950 r., [w:] *Wspólne tradycje. Współdziałanie polskiego i niemieckiego ruchu robotniczego. Wybór dokumentów i materiałów*, t. I: 1847–1950, Książka i Wiedza, Warszawa 1983, s. 372–373.

⁷⁸ Notatka z rozmowy pomocnika sekretarza generalnego MSZ ZSRS Władimira Kuzniecowa z Zofią Marchlewską o sytuacji politycznej w Polsce, Warszawa, 18 lutego 1952 r., [w:] *Dokumenty do dziejów PRL*, z. 12: *Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*, red. A. Kochański i in., Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2000, s. 132 przyp. 5.

⁷⁹ Wypowiedź dr. Marcina Zaremby udzielona autorowi 28 listopada 2007 r.

⁸⁰ Zob. *Przed 25-tą rocznicą zgonu wielkiego patrioty i rewolucjonisty – Juliana Marchlewskiego*, „Nowiny Rzeszowskie” 66 [172] (7 III 1950), s. 1; zob. również F. Tych, H. Schumacher, *Julian Marchlewski. Szkic*

Państwowe fundusze wyasygnowano także na pogrzeb sprawiony 29 listopada 1953 r. na zboczach zamkowych w Pieskowej Skale ppor. Andrijowi Potebni i 65 powstańcom styczniowym⁸¹. Zleceńdawcą pochówku była gmina Sułoszowa, natomiast środki finansowe wydatkowało Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej⁸². Ponadto gmina i Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki partycypują finansowo w opiece nad grobem. Gmina pokryła też koszty uporządkowania terenu pod nową płytę nagrobną, ROPWiM zaś koszty jej wykonania⁸³.

Środki budżetowe zaangażowano w sprowadzenie z Włoch i złożenie 1 września 1971 r. w niszy czołgu-pomnika wyzwolicieli Wybrzeża na gdańskim Westerplatte urny z prochami mjr. Henryka Sucharskiego, w tym na wystawienie w Ambasadzie PRL w Rzymie, Dworze Artusa i jednostce wojskowej w Gdańsku oraz wykorzystanie wojskowych środków transportu lotniczego i lądowego⁸⁴, oraz asygnuje się je nadal na rzecz opieki sprawowanej nad grobem oficera przez Morski Oddział Straży Granicznej⁸⁵. Z kolei Marynarka Wojenna zadeklarowała finansową partycypację w kosztach sprowadzenia do Polski ciał wiceadm. Jerzego Świrskiego i wiceadm. Józefa Unruga⁸⁶, zaś Minister Gospodarki Morskiej i Akademia Marynarki Wojennej przyczynili się do wykonania płyty nagrobnej upamiętniającej osobę adm. Arenda Dickmanna w bazylice konkatedralnej pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Gdańsku, w której pochowano go 2 grudnia 1627 r. Zapomniany grób zlokalizowano ponownie latem 2006 r., by w 380 rocznicę pogrzebu poświęcić wspomnianą płytę⁸⁷.

Mischmasch nadzwyczaj przykryj natury towarzyszył idei sprowadzenia z ZSRR do Polski prochów Stanisława Ignacego Witkiewicza, i rzecz nie w tym, że jak pisał 7 stycznia 1981 r. do Przewodniczącego Rady Państwa syn przyjaciół Witkacego i ten, który odnalazł jego ciało, ppłk Włodzimierz Ziemiański, „sprawa ta [...] natrafia na punkty

biograficzny, Książka i Wiedza, Warszawa 1966, s. 349, 352; N. Michta, *Julian Marchlewski. Polska – naród – socjalizm*, PWN, Warszawa 1975, s. 446.

⁸¹ Zob. *Ku czci Andrzeja Potiebni*, „Trybuna Ludu” 334 [1760] (1 XII 1953), s. 1; Z. Młynarski, A. Słisz, *Andrzej Potiebni. Bohater wspólnej sprawy*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1955, s. 76; R. Lubiniecki, *Andrzej Opanasowycz Potiebni (1838–1863)*, [w:] *Tradycja powstania styczniowego w Ojcowie*, red. J. Partyka, Ojcowski Park Narodowy–Oddział PTTK w Ojcowie, Ojców 2003, s. 68; pismo przewodniczącego Zarządu Koła w Krakowie Związku Ukraińców w Polsce mgr. Romana Lubinieckiego do dyrektora Gabinetu Wojewody Małopolskiego mgr. Michała Świtalskiego z 20 lutego 2001 r.

⁸² Wypowiedzi kustosa Zamku w Pieskowej Skale – Oddziału Zamku Królewskiego na Wawelu – Państwowych Zbiorów Sztuki mgr. Olgierda Mikołajskiego udzielone autorowi 13 i 19 września 2007 r.

⁸³ *Ibidem*; wypowiedzi byłego przewodniczącego Koła w Krakowie Związku Ukraińców w Polsce mgr. R. Lubinieckiego udzielone autorowi 2 października, 29 listopada i 10 grudnia 2007 r.

⁸⁴ Zob. Z. Morawski, *Ekshumacja zwłok mjr. H. Sucharskiego w Casa Massima*, „Trybuna Ludu” 235 [8251] (23 VIII 1971), s. 2; *Prochy mjr. Henryka Sucharskiego w kraju. Uroczystości na warszawskim lotnisku Okęcie i w Gdańsku*, „Trybuna Ludu” 241 [8257] (29 VIII 1971), s. 1, 4; *Urna z prochami mjr. H. Sucharskiego wystawiona w Dworze Artusa w Gdańsku*, „Trybuna Ludu” 244 [8260] (1 IX 1971), s. 1; *Patriotyczna manifestacja mieszkańców Wybrzeża*, „Trybuna Ludu” 246 [8262] (3 IX 1971), s. 1, 4.

⁸⁵ Pismo dyrektora Departamentu Wychowania i Promocji Obronności w MON płk. Marka Paterka do autora z 7 listopada 2007 r., 4635/DWiPO.

⁸⁶ Pismo zastępcy szefa Wydziału Prasowego Dowództwa Marynarki Wojennej kmdr. ppor. Piotra Adamczaka do autora z 14 marca 2008 r.; T. Falba, *O powrót bohaterów*, „Nasze Morze” 2007/3, s. 57–59; idem, *Polski Nelson odnaleziony*, „Nasze Morze” 2006/11, s. 67–69.

⁸⁷ Pismo kmdr. ppor. P. Adamczaka; wypowiedź dyrektora zbiorów i głównego konserwatora zabytków bazyliki mariackiej w Gdańsku mgr. Tomasza Korzeniowskiego udzielona autorowi 22 listopada 2008 r.

trudne do przezwyciężenia”⁸⁸, lecz w tym, że ekshumowano w Jeziorach, przewieziono do kraju i na koszt państwa pochowano 14 kwietnia 1988 r. na cmentarzu na Pęksowym Brzyzku w Zakopanem szczątki młodej kobiety, uprzednio pochopnie zidentyfikowanej jako Witkacy⁸⁹. W sprawie kosztów konserwator cmentarza Wiesław Białas powiada, iż bardzo o nich „w Zakopanem plotkowano. Bo przecież i wyjazd na Polesie, i kosztowny pogrzeb w Zakopanem”⁹⁰. I już od chwili otwarcia poleskiego grobu tożsamość pochowanej w nim osoby tak dalece była niejasna, że generalny konserwator zabytków Tadeusz Zielniewicz tłumaczył artyście fotografikowi Stefanowi Okołowiczowi: „czy nie rozumiecie, że to nieważne, czyje to prochy?”⁹¹, a ppłk. W. Ziemiańskiego zaskoczył po kilku miesiącach zwierzeniem, że „być może był to symboliczny grób, tak jak w symboliczny sposób Witkacy powrócił do Zakopanego”, że „wszyscy mieliśmy świadomość tych wątpliwości”, ale „jednak [...] do nas powrócił” i „jest dziś mocniej z nami”⁹², czemu sekundował rzecznik prasowy MKiS powtarzając te słowa *à la lettre*⁹³. Dwukrotnie interpelowany przez posła S. Rusznicy minister kultury i sztuki Kazimierz Dejmek powołał 6 września 1994 r. komisję pod przewodnictwem podsekretarza stanu w MKiS prof. dr. hab. inż. Tadeusza Polaka⁹⁴, która po ponownej ekshumacji zwłok pochowanych w Zakopanem stwierdziła, iż „nie są szczątkami St. I. Witkiewicza”⁹⁵.

Wiele cech wspólnych można przypisać pogrzebom sprawionym w archikatedrze warszawskiej Ignacemu Janowi Paderewskiemu (5 lipca 1992 r.)⁹⁶, Ignacemu Mościckiemu (13 września 1993 r.)⁹⁷ i królowi Polski Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu (14

⁸⁸ Pismo ppłk. Włodzimierza Ziemiańskiego do przewodniczącego Rady Państwa prof. dr. hab. Henryka Jabłońskiego z 7 stycznia 1981 r., [w:] *Prawda o pogrzebie Witkacego po oświadczeniu posła Stanisława Rusznicy w Sejmie RP*, [Biuro Poselskie S. Rusznicy], Rzeszów 1995, s. 6.

⁸⁹ Wypowiedź byłego posła na Sejm mgr. Stanisława Rusznicy udzielona autorowi 8 grudnia 2007 r.; Sprawozdanie Stenograficzne z 13 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 3, 4 i 5 marca 1994 r., Warszawa 1994, zał. nr 2: Teksty interpelacji i odpowiedzi na interpelacje, Interpelacja posła Stanisława Rusznicy z 14 lutego 1994 r. do ministra kultury i sztuki w sprawie sprowadzenia do kraju prochów Stanisława Ignacego Witkiewicza, s. 11: „Rzekomy pogrzeb Witkacego [...] przerodził się w tragifarsę. Do grobu Witkiewiczów w Zakopanem włożono prochy nieznanego Poleszuka”. Ministerstwo jako organizatora pogrzebu wskazało jednoznacznie jego rzecznik prasowy (*Ministerstwo Kultury i Sztuki odpowiada*, pismo rzecznika prasowego MKiS mgr. Janusza Nowickiego, „Tygodnik Powszechny” 1989/9, s. 4) i sam minister (A. Krawczuk, *Patrz Witkacy na nas z nieba!*, „Polityka” 1989/9, s. 10); zob. również *Prawda o pogrzebie...*, passim; J. Siedlecka, *Mahatma Witkac*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2005, s. 272–291; M. Pinkwart, *Cmentarz na Pęksowym Brzyzku. Przewodnik*, Bosz, Olszanica 2007, s. 206–207.

⁹⁰ Cyt. za: J. Siedlecka, *op. cit.*, s. 288.

⁹¹ Cyt. za: *ibidem*, s. 281.

⁹² Pismo generalnego konserwatora zabytków Tadeusza Zielniewicza do ppłk. W. Ziemiańskiego z 14 listopada 1988 r., L. dz. I/45/88, [w:] *Prawda o pogrzebie...*, s. 35.

⁹³ *Ministerstwo Kultury i Sztuki odpowiada*, s. 4.

⁹⁴ Pismo ministra kultury i sztuki Kazimierza Dejmka do marszałka Sejmu dr. Józefa Oleksego z 21 lutego 1995 r., GM/23/95, [w:] *Prawda o pogrzebie...*, s. 86.

⁹⁵ Pismo podsekretarza stanu w MKiS prof. dr. hab. inż. Tadeusza Polaka do ministra kultury i sztuki K. Dejmka z 23 stycznia 1995 r., PR/178/95, [w:] *Prawda o pogrzebie...*, s. 84.

⁹⁶ Zob. m.in. M. Czuma, L. Mazan, *op. cit.*, s. 476; *Prochy Paderewskiego wróciły do kraju*, „Życie Warszawy” nr 153 z (30 VI 1992 r.), s. 1; (bart, wsm, krzem), *Ameryka z Polską*, „Gazeta Wyborcza” 157 (6 VII 1992), s. 1.

⁹⁷ Zob. m.in. (SZW), *Mościcki znów w Kraju*, „Życie Warszawy” nr 213 z (11–12 IX 1993 r.), s. 5; *Powroty Polaków*, „Życie Warszawy” 215 (14 IX 1993), s. 3; *Pogrzeb prezydenta*, „Gazeta Wyborcza” 215 [1294] (14 IX 1993), s. 1.

lutego 1995 r.)⁹⁸ oraz dokonaniu 17 września 1993 r. w archikatedrze krakowskiej pogrzebowi gen. broni Władysława Sikorskiego⁹⁹. Łączy je nie tylko fakt sprowadzenia szczątków z zagranicy (odpowiednio z USA, Szwajcarii, ZSRR i Wielkiej Brytanii), lecz również zaangażowanie państwowych środków budżetowych i jego zakres. Budowę Krypty Zasłużonych, w której złożono zwłoki I.J. Paderewskiego i I. Mościckiego, „prowadzono przede wszystkim z dotacji Kancelarii Prezydenta RP”¹⁰⁰, która pokryła również z funduszu reprezentacyjnego Prezydenta część kosztów pogrzebów prezydenta i obu premierów¹⁰¹, a środki na przewozy zwłok w 1993 r. drogą powietrzną również pochodziły z budżetu państwa¹⁰². Jeśli chodzi o przygotowanie miejsca w krypcie i wzniesienie sarkofagu dla ostatniego króla Polski, znaczący wkład finansowy wniosły doń Ministerstwo Kultury i Sztuki oraz Zamek Królewski w Warszawie – Pomnik Historii i Kultury Narodowej¹⁰³, a prezydent RP Lech Wałęsa i prymas Polski kard. dr Józef Glemp poświadczili akt złożenia urny¹⁰⁴.

Drugi pogrzeb generała Sikorskiego nie był jednak jego ostatnim pochówkiem. W ramach śledztwa prowadzonego w sprawie wyjaśnienia okoliczności jego śmierci przez Oddziałową Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach zarządzono na 25 listopada 2008 r. na podstawie art. 210 „Kodeksu postępowania karnego” ekshumację zwłok premiera mającą poprzedzić ich szczegółowe badania¹⁰⁵. W istocie, do ekshumacji doszło w planowanym terminie¹⁰⁶, po czym już następnego dnia do kolejnego pogrzebu generała¹⁰⁷. Dokonane oględziny nie wyjaśni-

⁹⁸ Zob. m.in. D. Łuniewicz-Koper, *Relacja z przebiegu uroczystości pogrzebowych 14 lutego 1995 roku*, „Kronika Zamkowa” 1995/2, s. 24–25; JUST, *Trzeci pogrzeb ostatniego króla*, „Życie Warszawy” 45 (15 II 1995), s. 8; (pw), *Pogrzeb króla Stanisława Augusta*, „Gazeta Wyborcza” 39 [1727] (15 II 1995), s. 3.

⁹⁹ Zob. m.in. *Powroty Polaków*, s. 3; M. Ostrowski, *Zagadka śmierci generała Sikorskiego*, „Dziennik Polski” 213 [14975] (14 IX 1993), s. 1; (g), *Gen. Władysław Sikorski na Wawelu*, „Dziennik Polski” 217 [14979] (18–19 IX 1993), s. 11; M. Rybarczyk, *Powrót Sikorskiego*, „Gazeta Wyborcza” 216 [1295] (15 IX 1993), s. 1; WAC, *Warszawa składa hołd prochom gen. Sikorskiego*, „Życie Warszawy” 217 (16 IX 1993) [„Stolica”, s. I].

¹⁰⁰ Pismo b. proboszcza parafii archikatedralnej pw. św. Jana Chrzciciela w Warszawie ks. inf. mgr. Jerzego Zalewskiego do autora z 23 lipca 2007 r.

¹⁰¹ Wypowiedzi zastępcy dyrektora Biura Prawa i Ustroju Kancelarii Prezydenta RP Andrzeja Dorsza udzielone autorowi 28 i 29 czerwca 2007 r.

¹⁰² Wypowiedź A. Dorsza z 29 czerwca 2007 r.; M. Rybarczyk, *op. cit.*, s. 1; (SZW), *op. cit.*, s. 5; *Powroty Polaków...*, s. 3.

¹⁰³ Zob. A. Zgorzelska, *Trzy pogrzeby króla*, „Kronika Zamkowa” 1995/2, s. 13; pismo ks. inf. mgr. J. Zalewskiego.

¹⁰⁴ Akt złożenia urny ze szczątkami króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego 14 lutego 1995 r., „Kronika Zamkowa” 1995/2, s. 3: „w Krypcie Królewskiej urnę z Jego doczesnymi szczątkami na Wieczny Spoczynek składamy, i ten to akt złożenia przed Bogiem i Narodem Polskim [...] z wysokości naszych Urzędów ręką poświadczamy”.

¹⁰⁵ Pismo dyrektora Oddziału IPN w Katowicach dr. Andrzeja Drogonia do autora z 2 grudnia 2008 r., L.dz. 1321; zob. również G. Starzak, *Powróć do krypty św. Leonarda*, „Dziennik Polski” 264 [19578] (12 XI 2008), s. 5; J. Sadecki, *Jest data ekshumacji zwłok Sikorskiego*, „Rzeczpospolita” 264 [8165] (12 XI 2008), s. A9.

¹⁰⁶ Zob. *Doczesne szczątki gen. Sikorskiego wyjęto wczoraj z wawelskiego sarkofagu*, „Dziennik Polski” 276 [19590] (26 XI 2008), s. A5; P. Odorczyk, *Na Wawelu trwa operacja „sarkofag”*, „Polska Gazeta Krakowska” 275 [18453] (25 XI 2008), s. 1; M. Paluch, *Dziś uczeni poznają tajemnicę sarkofagu gen. Sikorskiego*, „Polska Gazeta Krakowska” 275 [18453] (25 XI 2008), s. 3; eadem, *Odkrywanie tajemnicy*, „Polska Gazeta Krakowska” 276 [18454] (26 XI 2008), s. 3.

¹⁰⁷ Zob. G. Starzak, (GEG), *Generał był symbolem nadziei dla ojczyzny*, „Dziennik Polski” 277 [19591] (27 XI 2008), s. A4–A5; M. Paluch, *Władysław Sikorski spoczął z wojskowymi honorami w katedrze na Wzgórzu*

ły jednak przyczyn śmierci naczelnego wodza¹⁰⁸, a nader efektowne, choć nie całkiem efektywne działania poskutkowały krytyką ze strony niejednego publicysty¹⁰⁹. Przyczynił się do niej zapewne i spory koszt przedsięwzięcia oszacowany przez prezesa IPN dr. hab. Janusza Kurtykę na ponad 100 000 zł¹¹⁰, wyasygnowanych ze środków publicznych. Najogólniej rzecz biorąc, ekshumacja i ekspertyzy wydane w jej rezultacie stanowią koszty procesu przewidziane w dziale XIV Kpk, przez co zostały one pokryte ze środków budżetowych przewidzianych na działalność OKŚZpNP IPN w Katowicach na rok 2008¹¹¹. Z kolei Minister Obrony Narodowej, na wniosek naczelnika owej oddziałowej komisji, wyznaczył na pogrzeb generała wojskową asystę honorową z 6 Brygady Desantowo-Szturmowej¹¹², wskutek czego koszt udziału Sił Zbrojnych w ceremonii zamknął się kwotą 1773,27 zł¹¹³. W kosztach pochówku nie partycypował Małopolski Urząd Wojewódzki w Krakowie¹¹⁴, natomiast Urząd Miasta Krakowa wydatkował 4428 zł na dekorację przestrzeni publicznej, 3821 zł na wprowadzenie zmian w organizacji ruchu i oznakowania ulic oraz ok. 14 000 zł z tytułu nagłośnienia i technicznego zabezpieczenia terenu¹¹⁵. Z informacji przekazanych przez MON wynika, że Oddział IPN w Katowicach zamówił i sfinansował dwa komplety mundurów generalskich, z których jeden złożono wraz ze szczątkami zmarłego¹¹⁶, drugi zaś przekazano do Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie¹¹⁷, podczas gdy właściciele przedsiębiorstwa, w którym mundury te uszyto, twierdzą nieoficjalnie, że płatności dokonały Siły Zbrojne¹¹⁸. Nie mają jednak racji¹¹⁹, mają ją

Wawelskim, „Polska Gazeta Krakowska” 277 [18455] (27 XI 2008), s. 2–3; M. Skowrońska, *Generał ponownie spoczął na Wawelu*, „Gazeta Wyborcza” 277 [5887] (27 XI 2008), s. 8.

¹⁰⁸ Zob. M. Paluch, *Śmierć generała wciąż tajemnicza*, „Polska Gazeta Krakowska” 277 [18455] (27 XI 2008), s. 3.

¹⁰⁹ Por. J. Paradowska, *Sikorski weźmie lepiej niż teczki?*, „Polska. Dziennik Zachodni” 280 [19267] (1 XII 2008), s. 2; R. Parka, *Może tak ciszej nad tą trumną*, „Polska. Dziennik Zachodni” 64 [19357] (17 III 2009), s. 2.

¹¹⁰ Zob. M. Skowrońska, I. Dańko, *Kurtyka: Ekshumacja miała sens ideowy*, „Gazeta Wyborcza” 285 [5895] (6–7 XII 2008), s. 4.

¹¹¹ Pismo dr. A. Drogonia.

¹¹² W sprawie asysty zob. G. Starzak, (GEG), *op. cit.*, s. A4–A5; M. Paluch, *Dziś uczeni...*, s. 3; eadem, *Odkrywanie tajemnicy*, s. 3; eadem, *Władysław Sikorski spoczął...*, s. 2; K.W., *Wojsko ćwiczy przed pogrzebem*, „Dziennik Polski” 273 [19587] (22–23 XI 2008), s. A4; (GEG), *Wojskowa asysta*, „Dziennik Polski” 276 [19590] (26 XI 2008), s. A5.

¹¹³ W tym transport asysty kosztował 903,27 zł, zakup 2 flag państwowych do okrycia trumny – 300 zł, zakup dwóch wiązanek kwiatów – 120 zł, a okolicznościowe spotkanie z członkami rodziny premiera – 450 zł. Pismo dyrektora Departamentu Wychowania i Promocji Obronności w MON płk. Jerzego Gutowskiego do autora z 3 marca 2009 r., 1038/DWiPO.

¹¹⁴ Pismo dyrektora Wydziału Polityki Społecznej Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie mgr inż. Małgorzaty Lechowicz do autora z 9 stycznia 2009 r., PS.KR.5019-27-08.

¹¹⁵ Pismo dyrektora Zarządu Infrastruktury Komunalnej i Transportu w Krakowie Joanny Niedziałkowskiej do autora z 11 grudnia 2008 r., ZIKiT/S/69531/08/NPR/44635; pismo dyrektora Kancelarii Prezydenta Miasta Krakowa Anny Frankiewicz do autora z 29 stycznia 2009 r., KP-03.0718/8/09.

¹¹⁶ W sprawie munduru złożonego do trumny zob. M. Skowrońska, *op. cit.*, s. 8; M. Paluch, *Władysław Sikorski spoczął...*, s. 2; G. Starzak, *Krawcom drżały ręce*, „Dziennik Polski” 269 [19583] (18 XI 2008), s. A4.

¹¹⁷ Pismo płk. J. Gutowskiego.

¹¹⁸ Wypowiedzi właścicieli Przedsiębiorstwa Produkcyjno-Handlowego Hero Collection sp.j. w Poznaniu Romana Kłoskowskiego i Krzysztofa Kłoskowskiego udzielone autorowi odpowiednio 8 i 9 stycznia 2009 r.

¹¹⁹ Odbiór rezultatu pracy krawców, którego dokonali przedstawiciele Sztabu Generalnego WP (zob. G. Starzak, *Krawcom...*, s. A4), nie jest równoznaczny z dokonaniem płatności przez Siły Zbrojne, tym bardziej że kompetentny przedstawiciel MON wskazuje jednoznacznie IPN jako płatnika (zob. przyp. 117).

natomiast przedstawiciele kierownictwa przedsiębiorstwa odpowiedzialnego m.in. za podniesienie sarkofagu z wawelskiej krypty i ponowne umieszczenie go tamże, gdy wskazują IPN jako podmiot, który pokrył koszty tej operacji¹²⁰.

*

W świetle obowiązujących przepisów prawa państwo sprawia względnie może sprawiać pogrzeby m.in. żołnierzom, policjantom, strażakom i funkcjonariuszom niektórych innych formacji, którzy ponieśli śmierć wskutek wypadku pozostającego w związku ze świadczoną służbą. W pewnych sytuacjach budżet państwa mogą obciążać również wydatki poniesione na pochówek osób zmarłych podczas odbywania kary pozbawienia wolności¹²¹, wobec których o kryterium zasług mowy przecież być nie może. Jeśli zaś chodzi o owe zasługi jako przesłankę urządzenia pogrzebu na koszt podatników, ma ona charakter nadzwyczaj elastyczny, względny, niedookreślony. *Differentia specifica* problemu, który odnosi się nie tylko do przyznawania środków finansowych na takowy pogrzeb, ale również ekspediowania nań wojskowej asysty honorowej czy przydzielania prestiżowego miejsca grzebalnego, polega na dowolności w interpretacji drogi życiowej osoby zmarłej. Organ państwowy (w przypadku kwatery cmentarnej także samorządowy) występuje z uprzywilejowanej pozycji recenzenta ludzkiego życia; częstokroć sympatie i antypatie polityczne, a także osobiste, decydują o tym, że coś, co jedna ekipa rządząca byłaby skłonna uznać za zasługę, inna postrzegać będzie wręcz za szkodnictwo. Nie inaczej jest z honorowaniem osób żyjących, np. poprzez przyznawanie im orderów i odznaczeń (przez Prezydenta) czy emerytur lub rent specjalnych (przez Prezesa Rady Ministrów); szefowie państwa i rządu korzystają bowiem ze swych kompetencji najzupełniej dyskrecyjnie, a zmiana obsady obu tych urzędów bardzo często skutkuje rychłą reorientacją tzw. polityki orderowej czy emerytalnej w ich personalnym aspekcie. Można to zaobserwować choćby na podstawie nawet pobieżnej analizy nazwisk osób, którym ordery i odznaczenia przyznawał prezydent Aleksander Kwaśniewski, nagradzający nierzadko zasługi poniesione w pracy zawodowej, twórczości artystycznej czy naukowej, rywalizacji sportowej itp. w latach Polski Ludowej, oraz tych, które w podobny sposób honorował jego następca Lech Kaczyński, akcentujący zaangażowanie odznaczanych w działalność opozycyjną tych samych lat. Względność zasług jest na tym przykładzie ewidentna.

Jeśli jednak chodzi o pogrzeb państwowy sprawiany w kilka do kilkunastu dni po śmierci osoby zasłużonej, czas na stwierdzenie, czy w istocie położyła zasługi, i czy rzeczywiście wybitne, jest ograniczony. Część pochówków tego rodzaju finansowana jest na podstawie niepublikowanego zarządzenia nr 16 Prezesa RM z 23 lutego 1990 r. w sprawie pogrzebów osób zasłużonych wobec państwa i społeczeństwa, w świetle którego premier, a w jego imieniu szef jego kancelarii lub osoba upoważniona wyraża na to zgodę na wniosek naczelnych (centralnych) organów administracji państwowej albo wojewodów, względnie szef rządu podejmuje taką decyzję z własnej inicjatywy (§1–2a). Zwraca uwagę niesprecyzowanie pojęcia zasług i ich stopnia; wiadomo jedynie, dzięki tytułowi *in fine*

¹²⁰ Pismo dyrektora ds. marketingu Przedsiębiorstwa Produkcyjno-Usługowo-Handlowego Eko-Energia sp. z o.o. w Krakowie inż. Kazimierza Praciaka do autora z 13 stycznia 2009 r., L.dz. 136/2009; wypowiedź prezesa zarządu i dyrektora PPUH Eko-Energia sp. z o.o. w Krakowie mgr. inż. Czesława Balaka udzielona autorowi 6 kwietnia 2009 r.

¹²¹ Szerzej M. Kijowski, *op. cit.*, s. 54–56.

i §1 *in principio*, że chodzi o osoby zasłużone „wobec państwa i społeczeństwa”, ale nie wiadomo, czy osoby zasłużone dla samego państwa lub dla samego społeczeństwa są już z tej procedury wyłączone. Zwraca uwagę również to, że organ administracji, który wnosi o pokrycie kosztów pogrzebu, sam będzie ponosił te wydatki, i to zarówno na urządzenie ceremonii funeralnej, jak i na wzniesienie grobu i nagrobka (§3), co po części tłumaczy wstrzeźliwość ministrów w korzystaniu z tej kompetencji (wojewodowie najwyraźniej od niej stronią).

Czy to na podstawie owego zarządzenia, czy innych aktów prawnych (np. wspomnianego Kpk) pogrzeby państwowe nie tylko jednak są sprawiane, ale skutkują nieraz asygnowaniem poważnych sum. Skoro o wydatkach na ekshumację gen. broni W. Sikorskiego była już mowa, warto wspomnieć, że koszt wcześniejszego o kilka miesięcy pogrzebu prof. dr. hab. Bronisława Geremka (21 lipca 2008 r.) zamknął się kwotą 97 346,40 zł¹²² (w tym m.in. 3000 zł z tytułu wynajmu rezydencji belwederskiej w Kancelarii Prezydenta¹²³, czyli przepływu środków między dwiema kancelariami), a premier Donald Tusk skorzystał z zarządzenia nr 16 z własnej inicjatywy.

Można, owszem, wspomnieć w tym kontekście, że łączny koszt sfinansowanego przez skarb państwa pogrzebu króla Polski Zygmunta Augusta (11–13 lutego 1574 r.) przekroczył kwotę aż 70 000 florenów¹²⁴, ale można zaznaczyć i to, że kwota zasiłku pogrzebowego wynosi od 1 czerwca 2010 r. tylko 6632,76 zł¹²⁵, i to również, że §2 ust. 2 i §7 uchwały Rady Gminy Święta Katarzyna z 26 kwietnia 2007 r. w sprawie zasad odpłatności za sprawianie pogrzebu, w tym osobom bezdomnym¹²⁶, określają wydatki na ten cel jako najniższe i nieprzekraczające 50% wartości owego zasiłku.

LITERATURA

- [1] *Akt złożenia urny ze szczątkami króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego 14 lutego 1995 r.*, „Kronika Zamkowa” 1995/2
- [2] Akta Sekretariatu Prezesa Rady Ministrów
- [3] Anacka-Łyjak, M., *Serce Tadeusza Kościuszki. Dzieje relikwii narodowej*, Polska Fundacja Kościuszkowska, Warszawa 1992
- [4] Badach, A., *Mieszkanie Stefana Żeromskiego na Zamku Królewskim w Warszawie*, [w:] *Stefan Żeromski 1864–1925. Szkice i materiały*, red. A. Stawarz, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2003
- [5] Badecka, J.; Miszczuk, A., *Jak wróciło do Warszawy serce Tadeusza Kościuszki*, „Stolica” 1983/2
- [6] (bart, wsm, krzem), *Ameryka z Polską*, „Gazeta Wyborcza” 157 (6 VII 1992)
- [7] *Bazylika Metropolitalna*, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie” 1931/19

¹²² Sekretariat Prezesa Rady Ministrów, Koszty pogrzebu Prof. Bronisława Geremka poniesione przez KPRM.

¹²³ *Ibidem*, wniosek nr SPRM-20/2008/ID420/SPRM/08 o udzielenie zamówienia z 18 lipca 2008 r.; *ibidem*, faktura VAT nr WAG-B 263/2008 z 25 lipca 2008 r., wystawiona przez Kancelarię Prezydenta RP.

¹²⁴ Zob. M. Ferenc, *Rola i udział dworu w ceremonii pogrzebowej Zygmunta Augusta*, [w:] *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu i Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniach 23-25 marca 1998 roku. Pamięci Aleksandra Gieysztora*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Zamek Królewski na Wawelu, Kraków 1999, s. 115.

¹²⁵ Komunikat Prezesa Zakładu Ubezpieczeń Społecznych z 19 maja 2010 r. w sprawie kwoty zasiłku pogrzebowego, „Monitor Polski” 2010 nr 41, poz. 597.

¹²⁶ DzUrz Województwa Dolnośląskiego 2007 nr 132, poz. 1728.

-
- [8] Borchardt, K.O., *Kolebka nawigatorów*, Miniatura, Gdynia 1997
 - [9] Chowański, A., *Dlaczego Kościuszko nie może mieć serca?*, „Kierunki” 1974/12
 - [10] Chowański, A., *Serce Kościuszki i tajemnica urny królewskiej*, „Kierunki” 1974/28
 - [11] Chylińska, T., *Szymanowski i jego muzyka*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1971
 - [12] Cisek, J., *Józef Piłsudski w Krakowie*, Fundacja Centrum Dokumentacji Ruchu Niepodległościowego, Księgarnia Akademicka, Kraków 2003
 - [13] Czempiński, J., „*Na Ojczyzny łono*”... *Opis przewiezienia zwłok nieśmiertelnego duchowego przywódcy narodu, genialnego pisarza Henryka Sienkiewicza z Vevey, gdzie zmarł, do Warszawy oraz pogrzebu w stolicy i uroczystości żałobnych*, Towarzystwo Oświaty Narodowej, Warszawa 1927
 - [14] Czuma, M.; Mazan, L., *Poczet serc polskich*, Anabasis, Kraków 2005
 - [15] Dąbrowska, M., *Dzienniki powojenne*, t. IV: 1960–1965, Czytelnik, Warszawa 1996
 - [16] Dernałowicz, M., *Juliusz Słowacki*, Interpress, Warszawa 1976
 - [17] *Doczesne szczątki gen. Sikorskiego wyjęto wczoraj z wawelskiego sarkofagu*, „Dziennik Polski” 276 [19590] (26 XI 2008)
 - [18] *Dokumenty do dziejów PRL, z. 12: Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*, red. A. Kochański i in., Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2000
 - [19] Drozdowski, M.M., *Władysław Grabski*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie–Instytut Historii PAN, Rzeszów 2002
 - [20] Dzendzel, H., *O Reymoncie wspomnienia*, LSW, [Warszawa] 1972
 - [21] *Dzienniki urzędowe („Monitor Polski”, „Dziennik Rozporządzeń stołecznego królewskiego miasta Krakowa”, „Dziennik Urzędowy Województwa Dolnośląskiego”)*
 - [22] Falba, T., *O powrót bohaterów*, „Nasze Morze” 2007/ 3
 - [23] Falba, T., *Polski Nelson odnaleziony*, „Nasze Morze” 2006/11
 - [24] Ferenc, M., *Rola i udział dworu w ceremonii pogrzebowej Zygmunta Augusta*, [w:] *Theatrum ceremoniale na dworze książąt i królów polskich. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Zamek Królewski na Wawelu i Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w dniach 23-25 marca 1998 roku. Pamięci Aleksandra Gieyszтора*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Zamek Królewski na Wawelu, Kraków 1999
 - [25] (g), *Gen. Władysław Sikorski na Wawelu*, „Dziennik Polski” 217 [14979] (18–19 IX 1993)
 - [26] Gacek, J., *Honorowi obywatele miasta Rzeszowa*, Libri Ressovienses, Rzeszów 1998
 - [27] Garlicki, A., *Przewrót majowy*, Czytelnik, Warszawa 1979
 - [28] (GEG), *Wojskowa asysta*, „Dziennik Polski” 276 [19590] (26 XI 2008)
 - [29] Golachowski, S., *Karol Szymanowski*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, [Kraków] 1982
 - [30] Grochulski, H., *Kronika Parafialna o Akcji Uczczenia Prochów Hetmana Stefana Czarnieckiego od 1932 r.*, red. S. Janaczek, „Włoszczowskie Zeszyty Historyczne” 1999/1–2
 - [31] Heska-Kwaśniewicz, K., „*Pisarski zakon*”. *Biografia literacka Gustawa Morcinka*, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Opole 1988

-
- [32] Hutnikiewicz, A., *Stefan Żeromski*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973
 - [33] Hutnikiewicz, A., *Żeromski*, PWN, Warszawa 1987
 - [34] Janik, M., *Dubiecki Marian Karol*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. V, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1939–1946
 - [35] Jarosińska, M., *Cmentarz Pobiciński w Rzeszowie*, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Rzeszowa, Rzeszów [1991]
 - [36] JUST, *Trzeci pogrzeb ostatniego króla*, „Życie Warszawy” 45 (15 II 1995)
 - [37] *Kalendarz życia i twórczości Juliusza Słowackiego*, opr. E. Sawrymowicz, S. Makowski, Z. Sudolski, Ossolineum, Wrocław 1960
 - [38] Kijowski, M., *Pogrzeb państwowy z tytułu zasług. Prawo i praktyka*, „Studia Prawnicze KUL” 4 [36] (2008)
 - [39] *Komunikat Komitetu Centralnego PZPR i Rady Ministrów*, „Życie Warszawy” 53 (2 III 1973)
 - [40] Kopoczek, T., *U nas w latach 1945–1975 (takie sobie wspominki)*, Macierz Ziemi Cieszyńskiej, Cieszyn 2009
 - [41] Korespondencja niepublikowana oraz wypowiedzi udzielone autorowi
 - [42] Kowalczykowa, A., *Juliusz Słowacki*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2003
 - [43] Kowalczykowa, A., *Piłsudski i tradycja*, Verba, Chotomów 1991
 - [44] Kowalczykowa, A., *Stefan Żeromski – lata ostatnie*, [w:] *Stefan Żeromski 1864–1925. Szkice i materiały*, red. A. Stawarz, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2003
 - [45] Krawczuk, A., *Patrz Witkacy na nas z nieba!*, „Polityka” 1989/9
 - [46] Królikowski, J., *Admirałowie Polskiej Marynarki Wojennej 1945–2004*, Adam Marszałek, Toruń 2004
 - [47] Krzywobłocka, B., *O mieszkańcach Zamku Warszawskiego*, PWN, Warszawa 1975
 - [48] *Ku czci Andrzeja Potiebnia*, „Trybuna Ludu” 334 [1760] (1 XII 1953)
 - [49] K.W., *Wojsko ćwiczy przed pogrzebem*, „Dziennik Polski” 273 [19587] (22–23 XI 2008)
 - [50] Limanowski, M., *Złożenie prochów Lelewela w Wilnie*, „Źródła Mocy” 1931/7
 - [51] Lubiniecki, R., *Andrij Opanasowycz Potebnia (1838–1863)*, [w:] *Tradycja powstania styczniowego w Ojcowie*, red. J. Partyka, Ojcowski Park Narodowy–Oddział PTTK w Ojcowie, Ojców 2003
 - [52] Łuniewicz-Koper, D., *Relacja z przebiegu uroczystości pogrzebowych 14 lutego 1995 roku*, „Kronika Zamkowa” 1995/2
 - [53] Małachowicz, E., *Cmentarz na Rossie w Wilnie*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków 1993
 - [54] Małachowicz, E., *Wilno. Dzieje – architektura – cmentarze*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1996
 - [55] Markiewicz, H., *Reymont Władysław Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXI, Ossolineum, Wrocław 1988
 - [56] Michta, N., *Julian Marchlewski. Polska – naród – socjalizm*, PWN, Warszawa 1975
 - [57] *Ministerstwo Kultury i Sztuki odpowiada*, pismo rzecznika prasowego MKiS mgr. Janusza Nowickiego, „Tygodnik Powszechny” 1989/9
 - [58] Młynarski, Z.; Slisz, A., *Andrzej Potiebnia. Bohater wspólnej sprawy*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1955

-
- [59] Morawski, Z., *Ekshumacja zwłok mjr. H. Sucharskiego w Casa Massima*, „Trybuna Ludu” 235 [8251] (23 VIII 1971)
 - [60] Mortkowicz-Olczakowa, H., *O Stefanie Żeromskim. Ze wspomnień i dokumentów*, PIW, Warszawa 1964
 - [61] Najdus, W., *Ignacy Daszyński 1866–1936*, Czytelnik, Warszawa 1988
 - [62] Niechaj, M., *Karta z historiografii Krakowa – Marian Karol Dubiecki*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 24 (2006)
 - [63] Nowak, J.T., *Pogrzeb Juliusza Słowackiego w Krakowie w 1927 r. (W 60-tą rocznicę sprowadzenia prochów Wieszcza do Kraju)*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 13 (1986)
 - [64] Odorczyk, P., *Na Wawelu trwa operacja „sarkofag”*, „Polska Gazeta Krakowska” 275 [18453] (25 XI 2008)
 - [65] *Odroczenie pogrzebu ofiar*, [w:] *Dokumenty chwili, z. I: 13 do 16 maja 1926 r. w Warszawie. Przebieg tragicznych wypadków na podstawie komunikatów oficjalnych, prasy i spostrzeżeń świadków*, Polska Agencja Wydawnicza, Warszawa [1926]
 - [66] Ostrowski, M., *Zagadka śmierci generała Sikorskiego*, „Dziennik Polski” 213 [14975] (14 IX 1993)
 - [67] Paluch, M., *Dziś uczeni poznają tajemnicę sarkofagu gen. Sikorskiego*, „Polska Gazeta Krakowska” 275 [18453] (25 XI 2008)
 - [68] Paluch, M., *Odkrywanie tajemnicy*, „Polska Gazeta Krakowska” 276 [18454] (26 XI 2008)
 - [69] Paluch, M., *Śmierć generała wciąż tajemnicza*, „Polska Gazeta Krakowska” 277 [18455] (27 XI 2008)
 - [70] Paluch, M., *Władysław Sikorski spoczął z wojskowymi honorami w katedrze na Wzgórzu Wawelskim*, „Polska Gazeta Krakowska” 277 [18455] (27 XI 2008)
 - [71] Paradowska, J., *Sikorski weźmie lepiej niż teczki?*, „Polska. Dziennik Zachodni” 280 [19267] (1 XII 2008)
 - [72] Parka, R., *Może tak ciszej nad tą trumną*, „Polska. Dziennik Zachodni” 64 [19357] (17 III 2009)
 - [73] *Patriotyczna manifestacja mieszkańców Wybrzeża*, „Trybuna Ludu” 246 [8262] (3 IX 1971)
 - [74] Piekarczyk, J., *Powrót Króla-Ducha*, „Kraków” 1986/4
 - [75] Pinkwart, M., *Cmentarz na Pęksowym Brzyzku. Przewodnik*, Bosz, Olszanica 2007
 - [76] *Pogrzeb prezydenta*, „Gazeta Wyborcza” 215 [1294] (14 IX 1993)
 - [77] *Powroty Polaków*, „Życie Warszawy” 215 (14 IX 1993)
 - [78] *Prawda o pogrzebie Witkacego po oświadczeniu posła Stanisława Rusznicy w Sejmie RP*, [Biuro Poselskie S. Rusznicy], Rzeszów 1995
 - [79] *Prochy mjr. Henryka Sucharskiego w kraju. Uroczystości na warszawskim lotnisku Okęcie i w Gdańsku*, „Trybuna Ludu” 241 [8257] (29 VIII 1971)
 - [80] *Prochy Paderewskiego wróciły do kraju*, „Życie Warszawy” 153 (30 VI 1992)
 - [81] Prosnak-Tyszkowa, M., *Drugi pogrzeb Sienkiewicza. Z Vevey do Warszawy w październiku 1924 roku*, Trio, Warszawa 1924
 - [82] *Przed 25-tą rocznicą zgonu wielkiego patrioty i rewolucjonisty – Juliana Marchlewskiego*, „Nowiny Rzeszowskie” 66 [172] (7 III 1950)
 - [83] (pw), *Pogrzeb króla Stanisława Augusta*, „Gazeta Wyborcza” 39 [1727] (15 II 1995)

-
- [84] R.B., *W rocznicę koronacji Przemysła II*, „Słowo – Dziennik Katolicki” 122 [614] (27 VI 1995)
 - [85] *Remont Bazyliki*, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie” 1933/19–20
 - [86] Rybarczyk, M., *Powrót Sikorskiego*, „Gazeta Wyborcza” 216 [1295] (15 IX 1993)
 - [87] Rymkiewicz, J.M., *Słowacki. Encyklopedia, Sic!*, Warszawa 2004
 - [88] Sadecki, J., *Jest data ekshumacji zwłok Sikorskiego*, „Rzeczpospolita” 264 [8165] z (12 XI 2008)
 - [89] Siedlecka, J., *Mahatma Witkac*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2005
 - [90] Skiba, C., *Pomniki Nieznanego Żołnierza. Świat i Polska. Przewodnik*, Bellona, Warszawa 2004
 - [91] Skowrońska, M., *Generał ponownie spoczął na Wawelu*, „Gazeta Wyborcza” 277 [5887] (27 XI 2008)
 - [92] Skowrońska, M.; Dańko, I., *Kurtyka: Ekshumacja miała sens ideowy*, „Gazeta Wyborcza” 285 [5895] (6–7 XII 2008)
 - [93] Smogorzewska, M., *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. II: E–J, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000
 - [94] Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu RP i Sejmu Ustawodawczego RP
 - [95] Starzak, G., *Krawcom drżały ręce*, „Dziennik Polski” 269 [19583] (18 XI 2008)
 - [96] Starzak, G., *Powróci do krypty św. Leonarda*, „Dziennik Polski” 264 [19578] (12 XI 2008)
 - [97] Starzak G., (GEG), *Generał był symbolem nadziei dla ojczyzny*, „Dziennik Polski” 277 [19591] (27 XI 2008)
 - [98] *Stefan Żeromski. Kalendarz życia i twórczości*, opr. S. Eile, S. Kasztelowicz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1976
 - [99] Strzałkowski, W., *Grób Nieznanego Żołnierza*, Bellona, Warszawa 2001
 - [100] Szot, A., *Abp Romuald Jałbrzykowski, metropolita wileński*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 2002
 - [101] Sztaba, Z., *Kiedy serce Chopina wracało do stolicy*, „Stolica” 1983/11
 - [102] (SZW), *Mościcki znów w Kraju*, „Życie Warszawy” 213 (1–12 IX 1993)
 - [103] Śmiałowski, I., *Igoraszki z Melpomeną*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1984
 - [104] Trzebiński, S., *Prolegomena do uroczystości jubileuszowych Uniwersytetu Stefana Batorego*, „Źródła Mocy” 1931/7
 - [105] Tych, F.; Schumacher, H., *Julian Marchlewski. Szkic biograficzny*, Książka i Wiedza, Warszawa 1966
 - [106] *Urna z prochami mjr. H. Sucharskiego wystawiona w Dworze Artusa w Gdańsku*, „Trybuna Ludu” 244 [8260] (1 IX 1971)
 - [107] WAC, *Warszawa składa hołd prochom gen. Sikorskiego*, „Życie Warszawy” 217 (16 IX 1993)
 - [108] Waldorff, J., *Serce w płomieniach. Opowieść o Karolu Szymanowskim*, KAW, Poznań 1982
 - [109] *Warszawa i Wilno w hołdzie Lelewelowi*, „Źródła Mocy” 1931/7
 - [110] Więckowska, H., *Joachim Lelewel. Uczony – polityk – człowiek*, Czytelnik, Warszawa 1980
 - [111] Wojdecki, W., *Arcybiskup Antoni Szlagowski. Kaznodzieja Warszawy*, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1997
 - [112] Wojdyło, W., *Stanisław Grabski (1871–1949). Biografia polityczna*, Adam Marszałek, Toruń 2004

-
- [113] Wolny, J., *Konflikt wawelski*, [w:] *Księga Sapieżyńska*, red. J. Wolny, t. II: *Działalność kościelna i narodowa Adama Stefana Sapiehy*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1986
 - [114] *Wspólne tradycje. Współdziałanie polskiego i niemieckiego ruchu robotniczego. Wybór dokumentów i materiałów*, t. I: 1847–1850, Książka i Wiedza, Warszawa 1983
 - [115] *Z pobytu ministra W.R. i O.P. w Wilnie*, „Kurjer Wileński” 236 [2178] (13 X 1931)
 - [116] *Zamek Królewski przekazany w służbę społeczeństwu. Urna z sercem Tadeusza Kościuszki spoczęła w Kaplicy Zamkowej*, „Życie Warszawy” 209 [12700] (1–2 IX 1984)
 - [117] Zawilski, A., *Grób Nieznanego Żołnierza*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1981
 - [118] *Zgon prof. Stanisława Grabskiego*, „Rada Narodowa” 1949/10
 - [119] Zgorzelska, A., *Skotatane serce*, „Stolica” 2008/10
 - [120] Zgorzelska, A., *Trzy pogrzeby króla*, „Kronika Zamkowa” 1995/2
 - [121] *Zmarł Czesław Wycech*, „Życie Warszawy” 125A (28–29 V 1977)
 - [122] *Zmarł płk H. Połowniak*, „Trybuna Ludu” 232 [8248] (20 VIII 1971)
 - [123] Źródła archiwalne (Archiwum Państwowe w Krakowie, Dział Historyczny Muzeum Okręgowego w Tarnowie)
 - [124] (zdż), *Serce wielkiego Polaka wróciło do Stolicy*, „Słowo Powszechne” 254 [7436] (23 X 1970)
 - [125] Żychowska, M., *Sprowadzenie zwłok gen. Józefa Bema do Tarnowa 30 czerwca 1929*, [w:] *Park miejski w Tarnowie zwany Ogrodem Strzeleckim*, red. S. Potępa, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 1976

CHOSEN ASPECTS OF SPONSORSHIP OF STATE FUNERALS OF MERITED PERSONS

The main objective of this article is to remind of some bearings of state funerals of merited persons organized by the state – basing on selected examples from 1924 to 2008. The author refers to ceremonies financed (co-financed) by budgetary funds as well as indicates some forms of material engagement of the state or/and the local government in their organization. He perceives the state funeral as a specific mean of honoring the merits of the deceased – specific because merits are not always unequivocally understood, and specific because it is connected with expenses incurred by tax-payers.